

Boekenprogramma's op de Nederlandse televisie

Waar is ... Adriaan van Dis?

André Nuchelmans Sinds Adriaan van Dis er in 1992 na negen jaar de brui aan gaf, heeft geen boekenprogramma het zo lang vol weten te houden. Waarom verdwijnen deze programma's telkens weer van de buis? Is er op de Nederlandse publieke televisie überhaupt nog wel ruimte voor dergelijke programma's?

Boeken op tv? Voor de meeste Nederlanders zal dit associaties oproepen met Ivo Niehe en *RTL Boulevard*. De eerste presenteerde in 2005 de uitreiking van de Gouden Strop voor de beste Nederlandse misdaadroman. *RTL Boulevard* was vorig jaar verantwoordelijk voor de uitreiking van de AKO Literatuurprijs. Serieuze aandacht voor literatuur is in deze programma's nauwelijks te verwachten, kijkers trekken ze daarentegen wel. De met enige regelmaat terugkerende klacht dat een serieus boekenprogramma op televisie ontbreekt, lijkt dan ook niet geheel ongegrond. Zowel critici (o.a. Etty 2005), schrijvers (o.a. Franke 2002), als vertegenwoordigers van het boekenvak (o.a. Nuis 2005) wijzen op dit gemis. Daarbij refereren ze meestal aan het boekenprogramma dat Adriaan van Dis van 1983 tot 1992 presenteerde. Hoewel er meerdere boekenprogramma's voor en na Van Dis geweest zijn, heeft geen een het zo lang vol kunnen houden. Het is de vraag of op de

Nederlandse publieke televisie nog wel ruimte is voor dergelijke programma's.

In de beginjaren van de Nederlandse televisie zag staatssecretaris Cals van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen dit medium als het middel bij uitstek met een culturele taak. Televisie kon gebruikt worden voor de bevordering van culturele vorming. Zo konden kijkers in contact komen met kunst en cultuur, waar zij normaal geen kennis van zouden nemen. Dit paste uitstekend in het toentertijd gevoerde kunstbeleid van cultuurspreiding en cultuurophouwing.

Op het ene net dat vanaf 1951 uitzendingen verzorgde, waren kunstprogramma's dan ook een vast onderdeel van het televisieaanbod (Boomsma 2003). Er was in die tijd nog geen sprake van concurrentie tussen de omroepen¹ en er werd ook nog niet elke dag uitgezonden. Nederland telde naar schatting vijfhonderd televisietoestellen.

Vanaf 1956, het jaar dat er vijf dagen per week uitzendingen waren, kreeg de Nederlandse televisie haar eerste programma dat specifiek aan literatuur was gewijd. In dat jaar startte de VPRO met de serie *Gesprek aan de schrijftafel*, waarin de Leidse godsdienstfilosoof professor L.J. van Holk gasten ontving met wie hij van gedachten wisselde over het schrijversvak. Momenteel is de VPRO de enige omroep die nog een programma heeft waarin uitsluitend aandacht aan boeken worden besteed. Op de vroege zondagmiddag presenteert Wim Brands wekelijks *Boek&cetera*. De regie is in handen van Ellen Jens, die ook verantwoordelijk was voor de eindredactie van *Hier is ... Adriaan van Dis* (ook VPRO). Hiermee heeft de VPRO zowel de primeur als het meest aangehaalde programma over boeken op haar naam staan en is de enige omroep die op dit moment nog standhoudt. Toch hebben ook de andere omroepen hun steentje bijgedragen.

Kunst sneuvelt als eerste

Het tweede televisieprogramma waarin aandacht voor literatuur was, ging in 1960 de ether in. In dat jaar startte de AVRO met *De kring*. Literatuurcriticus H.A. Gomperts sprak met gasten over een breed thema naar aanleiding

Momenteel heeft alleen de VPRO nog een puur boekenprogramma

van een pas verschenen boek. Soms was het thema ook breder dan alleen literatuur. In het seizoen 1962/1963 veranderde de titel in *Literaire ontmoetingen*. Ook de inhoud werd gewijzigd. Vanaf dat seizoen ontmoette Gomperts schrijvers en dichters en gaf hij een beeld van hun leven en werk. In 1964, toen Nederland 2 de lucht in ging, werd de opzet van het programma verbreed tot de kunsten algemeen. Gomperts was inmiddels naar de VARA overgestapt, waarvoor hij, naast een algemeen kunstprogramma, ook een literatuurprogramma presenteerde: *Gesprekken met schrijvers*. In datzelfde jaar ging ook de NCRV aandacht aan literatuur besteden in *Literair kijkschrift*. Ook dit programma ging twee jaar later op in een breder kunstprogramma. Behalve *Gesprek aan de schrijftafel*, dat in 1964 nog steeds bestond², zijn alle afzonderlijke literaire programma's halverwege de jaren zestig opgegaan in bredere kunstprogramma's.

In 1967 biedt een nieuwe omroepwet de mogelijkheid voor nieuwe omroeporganisaties om tot het publieke bestel toe te treden. De TROS maakt hier als eerste in datzelfde jaar gebruik van³. In diezelfde omroepwet wordt de voor een omroep beschikbare zendtijd gekoppeld aan het ledental⁴. Om zendtijd te behouden dan wel uit te breiden, moeten de omroepen vanaf dat moment met elkaar te concurreren. De TROS haakt hier direct op in door vooral breed amusement te programmeren om zo meer kijkers en meer leden te trekken. Dit blijkt al snel effect te hebben en de TROS groeit dan ook spoedig uit tot een van de grootste omroepen. Hierdoor moeten alle andere omroepen zendtijd inleveren – en dan zijn het de kunstprogramma's die als eerste sneuvelen (Boomsma 2003, 47). Een andere consequentie is dat ook andere omroepen, in navolging van de TROS, meer amusement gaan programmeren.

Het is wachten tot 1975 voor een nieuw boekenprogramma. In dat jaar presenteren Wim Hazeu en Judith Bosch bij de NCRV de serie *Open boek*.

Na twee seizoenen houdt het programma op te bestaan. Niet lang daarna vertrekt Hazeu bij de NCRV. De reden hiervoor is dat hij zich als televisiemaker steeds minder op de (weinig bekeken) kunstprogramma's kan richten en zich vooral in moet zetten voor meer populaire programma's als *Bartje* en *Sil de Strandjutter*. Bij de VARA begint Simon Carmiggelt in datzelfde jaar met het wekelijks voorlezen uit eigen werk, dat hij volhoudt tot 1987. In 1978 begint de AVRO met het programma *Het boek*, waarin schrijvers worden geïnterviewd. Na één seizoen gaat het programma op in een breder cultureel programma.

In de jaren tachtig lijkt de literatuur meer in de aandacht te staan. Er verschijnen dan zeven nieuwe programma's op de Nederlandse televisie die aandacht aan literatuur besteden. Daarvan neemt de VPRO er vier voor haar rekening en de VARA, de AVRO en de NOS ieder één. Onderscheid tussen de programma's is het publiek waarop gemikt wordt. Terwijl de VPRO en de NOS vooral programma's maken die dieper op de onderwerpen ingaan, mikken VARA en AVRO op een breder publiek. Bij de VARA verschijnt in 1984 *Büch's boeken* op de buis, bij de AVRO mag Martin Ros zijn enthousiasme aan de kijker

overdragen in *Van boeken bezeten*. De VPRO brengt achtereenvolgens *De schrijvers*, met Harry Mulisch als presentator, *De letteren*, *Hier is ... Adriaan van Dis*⁵ en *Literatuur*. Bij de NOS besteedt K. Schippers in *Beeldspraak literair* aandacht aan de achtergronden bij het schrijven van een boek. Behalve het programma met Van Dis als presentator, hebben de boekenprogramma's een korte levensduur.

Met de komst van Nederland 3, in 1988, verschijnen er veel nieuwe programma's over boeken

Als presentator trekken de omroepen vooral schrijvers aan. Uitzonderingen hierop zijn Adriaan van Dis, die in 1983 nog uitsluitend journalist was en geen roman op zijn naam had staan, en Martin Ros, die behalve bibliomaan ook actief was als uitgever.

Ik heb al een boek

In de jaren negentig verschijnen er veertien nieuwe programma's op televisie die uitsluitend aandacht aan boeken besteden. Deze toename kan deels toegeschreven worden aan de komst van een derde net, Nederland 3, in 1988. Dit net is speciaal bedoeld voor culturele en informatieve programma's. Daarnaast legt de overheid in de Mediawet van 1988 wettelijk vast dat alle omroepen minstens twintig procent van hun zendtijd aan cultuur moeten besteden⁶. De commerciële zenders, die met RTL-Veronique in 1989 hun intrede doen, besteden geen afzonderlijke aandacht aan boeken of literatuur op televisie.

De VPRO is wederom grootaandeelhouder in de nieuwe programma's. Behalve het programma van Van Dis, dat tot 1992 doorgaat, brengt deze omroep nog vijf nieuwe boekenprogramma's. De VARA, RVU en NOS/NPS volgen met twee nieuwe titels en AVRO, KRO en NCRV nemen er ieder één voor hun rekening. Opvallend is dat de meeste programma's het slechts één seizoen volhouden. Alleen *Passages* van de NOS/NPS, en *Zeeman met boeken* en de *Dode dichters almanak*, beide van de VPRO, hebben een langere levensduur. De doelgroepen van de programma's zijn bij *Ik heb al een boek* van de KRO, *Een koffer vol boeken* van de NPS en *Eerste druk met Midas* van de VARA breder dan bij de andere programma's. De AVRO brengt met *Hollands decor* een kruising tussen een literair en natuurprogramma. In het seizoen 1991–1992 maakt Willem Nijholt 27 literaire wandelingen en fietstochten tegen de achtergrond van een boek. Ook de commerciële zender Net 5 leverde in 1999 een kortstondige bijdrage in de vorm van een televisieversie van het radio-programma *De tafel van Pam* met Max Pam als presentator.

De eerste vijf jaar van de 21ste eeuw laten een terugval zien in het aantal nieuwe programma's over boeken. Zeeman gaat tot 2002 door met zijn programma *Zeeman met boeken*. Nieuwe programma's zijn *Boeken op zondag* van de VPRO met Hanneke Groenteman⁷, *Terug naar Oegstgeest* van de AVRO en *Lezen&cetera* van de VPRO. Het laatste programma is het enige dat momenteel nog op televisie is. *Terug naar Oegstgeest* wordt door de maker, Henk Spaan, niet bestempeld als een boekenprogramma. In de zes afleveringen die de televisie haalden, voerden cabaretiers een aantal sketches op tegen een literaire achtergrond. Ook de commerciële zenders wagen weer een poging. Sylvana Simons start in 2004 op RTL4 met *Kaft*. Het programma mikt op een breder publiek; naast literatuur is er aandacht

voor kookboeken en cd's. Na acht uitzendingen wordt het programma echter voortijdig opgedoekt.

Persoonlijke motieven

Al met al biedt het voorafgaande toch niet het treurige beeld dat regelmatig in de media geschetst wordt. De Nederlandse televisiekende sinds haar begin een keur aan boekenprogramma's, waarbij alleen Adriaan van Dis en Michaël Zeeman een lange adem hadden. Dat de programma's van deze twee ophielden te bestaan, had vooral te maken met een beslissing van de presentator. Wat in ieder geval opvalt, is dat de grootste omroepen op het publieke net, TROS en VOO, zich nooit aan een boekenprogramma gewaagd hebben. Bovendien blijken in ieder geval de boekenprogramma's die op een breed publiek mikken een korte levensduur te hebben. Hierbij lijken de kijkcijfers een grote rol te spelen.

De kleinere omroepen lijken zich minder van de kijkcijfers aan te trekken. Persoonlijke motieven van betrokkenen spelen hier een grotere rol. Van Dis gaf zelf aan dat hij er in ieder geval een jaartje tussenuit wilde. Daarnaast spelen ook de producenten en andere betrokkenen een rol bij al dan niet voortzetting van een programma. Het feit dat Ellen Jens als regisseur later weer betrokken is bij *Boek&cetera* geeft al aan dat haar interesse bij literatuur ligt.

Ook bij een breder georiënteerd programma als *Büch's boeken* liggen persoonlijke motieven aan de basis van een koerswijziging. De veel-schrijver besteedde in de opvolger van *Büch's boeken*, *De wereld van Boudewijn Büch*, nog regelmatig aandacht aan boeken en schrijvers. In het nieuwe format kon hij echter ook zijn andere interesses voor het voetlicht brengen.

Een andere reden voor stopzetting van genoemde programma's is terugtrekking van financiers. Een aantal boekenprogramma's werd (mede)gefinancierd door derden. Zo sponsorden

de Libris boekhandels *Boek in Waterland* en was ECI betrokken bij *Kaft*. Toen deze financiers zich terugtrokken, kwam, komt het voortbestaan van het programma op losse schroeven te staan.

Onderzoek naar algemene kunstprogramma's in opdracht van het Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties leverde op dat de redenen dat deze programma's ophouden te bestaan vooral in de interne sfeer gezocht moeten worden (Schilte 2000). Er zijn geen redenen om te veronderstellen dat dit bij boekenprogramma's anders zou zijn.

Wijzen naar het buitenland

De critici van de Nederlandse boekenprogramma's verwijzen vaak naar andere landen, waar het wel mogelijk lijkt diepgravende literaire programma's te maken. Vooral Bernard Pivot en Marcel Reich-Ranicki worden aangehaald als voorbeelden van hoe het zou moeten. Pivot maakte vijftien jaar een wekelijks literair programma, *Apostrophes*, op de Franse publieke zender Antenne 2. Reich-Ranicki presenteerde vanaf 1988 in Duitsland het spraakmakende literaire programma *Literarisches Quartett*. In beide landen is echter geen sprake van een verzuild systeem met zendgemachtigden zoals in Nederland. Wat wel van belang is, is dat beide presentatoren programma's maakten waar zij persoonlijk achter stonden en die zij persoonlijk invulden. Dit is niet toevallig ook van toepassing op de programma's die Adriaan van Dis en Michaël Zeeman maakten. Ook de kijkcijfers van Pivot en Reich-Ranicki waren redelijk hoog. Daarmee stonden zij garant voor een grote omzet van besproken boeken.

In Nederland blijken verkoopcijfers geen reden om boekenprogramma's te maken. Het is aantrekkelijker om een auteur in een praat- of actualiteitenprogramma op te laten treden. Met name *Hier is ... Adriaan van Dis* had de reputatie de verkoop van boeken van wie de

auteur bij Van Dis aan tafel had gezeten, te vergroten. In de praktijk blijkt het zogenaamde Van Dis-effect niet op te wegen tegen een bezoek aan Ivo Niehe om de doodeenvoudige reden dat het laatste programma meer kijkers trekt. Zoals Jan Blokker het in 1990 formuleerde: 'Gouden kansen voor elke uitgever die met een nieuw verschenen boek wist door te dringen tot de Tineke's, de Sonja's of de Catherine's die er, tussen een mopje muziek en een schilderachtige gehandicapte, met liefde een vriendelijk gesprekje aan wilden wijden. Zij hadden minder verstand van boeken, maar hun kijkdichtheid was onberispelijk' (Blokker 1990, 200-201).

De toename van praatprogramma's vanaf eind jaren tachtig is het gevolg van de toename in zendtijd. Inmiddels waren ook de ochtend en middag aan de vaste uitzendtijden toegevoegd. Bovendien lagen dergelijke programma's beter bij het publiek. Om bij de grootste omroepen te horen, was het dus van belang om breed en populair te programmeren. Een praatprogramma met af en toe aandacht voor een schrijver en diens werk doet het dan beter dan een puur boekenprogramma.

De veelgehoorde kritiek dat serieuze boekenprogramma's altijd op de meest ongunstige tijdstippen worden uitgezonden, is ook een paradox. Zouden ze namelijk op *prime time* worden uitgezonden, dan zouden ze de concurrentie aan moeten gaan met de kijkcijferkanonnen op alle zenders en kijken er waarschijnlijk nog minder mensen naar (zie o.a. Schilte 2000, 15). Dat ondervonden met name de boekenprogramma's die zich op een breder publiek richtten.

Vooralsnog lijken boekenprogramma's vooral een zaak van omroepen die zichzelf als taak stellen een literair programma te maken. De VPRO heeft ontegenzeggelijk het merendeel van de boekenprogramma's op haar naam staan. Dat de kijkcijfers bij het voortbestaan geen doorslaggevende betekenis spelen, blijkt wel uit het feit dat zij de enige langer lopende

André Nuchelmans

is redacteur van Boekman en stafmedewerker van de Boekmanstichting

programma's over boeken op hun conto hebben staan.

Toch lijkt ook de wettelijke verplichting om een percentage van de zendtijd aan kunst en cultuur te besteden aan het eind van de jaren tachtig haar uitwerking te hebben gehad. Deze ervaring blijkt echter ook samen te vallen met een toename in de ruimte die in de dagen weekbladers ingeruimd werd voor kunst en literatuur (Dijk 2003, 70). In ieder geval is het duidelijk dat een omroeporganisatie geen boekenprogramma moet gaan maken om hogere kijkcijfers te halen. Als een omroep daar voor gaat, ligt het meer voor de hand programma's als Ivo Niehe's *TV show of RTL Boulevard* te maken. Een leuk interview over het dagelijks leven van de auteur met wat sappige anekdotes zal de verkoop zeker meer stimuleren dan een diepgravend interview over de achtergronden bij het boek en de diepere beweegredenen van de schrijver. Of hij gelezen wordt is een tweede.

Literatuur

- Blokker, J. (1990) *De kwadratuur van de kwattareep: zestig jaar collectieve propaganda voor het Nederlandse boek*. Amsterdam: Stichting CPNB.
- Boomsma, M. (2003) 'Nabijhalen en verbaasd zijn'. *Een onderzoek naar kunstprogramma's tussen 1951-1971*. Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam.
- Bouhkim, T. (et al.) (1992) 'Ik heb al een boek'. *Een onderzoek naar de totstandkoming en de voortijdige stopzetting van het televisieprogramma 'Ik heb al een boek'*. Leeronderzoek Universiteit van Amsterdam.
- Dijk, N. van (2003) 'Kunst en kijkcijfers: boekenprogramma's op de Nederlandse televisie.' In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis: bij de tijd: boeken in Nederland 1950-2000*, 63-83.
- Etty, E. (2005) *Galopperend op jacht naar een idee: literaire kritiek als journalistiek genre*. Inaugurale rede Vrije Universiteit.
- Franke, H. (2002) 'Liever shitfilms dan boeken'. In: *de Volkskrant*, 18 oktober.
- Goedegebuure, J. (1993) '16 maart 1983: eerste uitzending van het televisieprogramma "Hier is... Adriaan van Dis": de invloed van media op het literaire bedrijf'. In: *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, 846-852.
- Klis, H. van der (2005) 'Waar blijft het populaire boekenprogramma? Weer een boekenprogramma bij de VPRO.' In: *Boekblad*, jrg. 172, nr. 18-19, 22-23.

- Nuis, A. (2005) *Brief aan de staatssecretaris van Cultuur met suggesties voor het letterenbeleid*. Amsterdam: Boekenoverleg.
- Pam, M. (2004) 'Het hopeloze huwelijk tussen boek en tv'. In: *HP/De Tijd*, 28 mei, 56-59.
- Schilte, E. (2000) *Kunst en cultuur op televisie*. Amsterdam: Stimuleringsfonds Nederlandse Culturele Omroepproducties.

Noten

- ¹ De pioniers op de televisie waren de Algemene Vereniging Radio Omroep (AVRO), de Katholieke Radio Omroep (KRO), de Nederlandse Christelijke Radio Vereniging (NCRV), de Vereniging Arbeiders Radio Amateurs (VARA) en de Vrijzinnig Protestantse Radio Omroep (VPRO). De omroepen werkten samen in de Nederlandse Televisie Stichting (NTS), die onder andere de faciliteiten beheerde en verslag deed van grote evenementen.
- ² De VPRO kan in haar archief in ieder geval nog een uitzending van 30 juni 1964 achterhalen. Het is op het moment van schrijven niet na te gaan tot wanneer de uitzendingen precies zijn doorgegaan. Boomsma vermeldt dat het programma tot ver in de jaren zestig heeft bestaan (Boomsma 2003, 40).
- ³ TROS staat voor Televisie Radio Omroep Stichting. In 1972 treedt de Evangelische Omroep (EO) tot het publieke bestel toe en in 1985 volgt de Veronica Omroep Organisatie (VOO).
- ⁴ Er is dan sprake van C-, B- en A-omroepen, met respectievelijk tussen 100.000 en 250.000 leden, tussen 250.000 en 400.000 leden en meer dan 400.000 leden. C-omroepen kregen de minste zendtijd, A-omroepen de meeste. De Nederlandse Omroep Stichting (NOS) volgde de NTS op en werd verantwoordelijk voor de gezamenlijke programma's, zoals het *Journal* en het verslaan van grote evenementen. Zij kreeg hiervoor veertig procent van de totale zendtijd.
- ⁵ Dit programma wordt achtereenvolgens onder de titel *Van Dis in De Balie* en *Van Dis in De IJsbreker* voortgezet. Aan de formule wordt nauwelijks iets gewijzigd.
- ⁶ Met ingang van 1994 wordt dit percentage nader gespecificeerd. Vanaf dat moment moeten omroepen nog steeds twintig procent van hun zendtijd aan cultuur besteden, maar de helft hiervan moet kunst als onderwerp hebben.
- ⁷ Hanneke Groenteman besteedde al eerder in haar programma *De Plantage* aandacht aan boeken. Dit vormde toen echter een onderdeel van een breder programma.